

DÎVÂN ŞÂİRLERİNİN GAZELLERİNDE HARF TERCİHLERİ VE REDİF HUSUSU

Mehmet AKKAYA*

Şairlerin kullandıkları kelimeler, bilhassa redifler, bize hâlet-i ruhiyeleri hakkında ışık tutan önemli fenerlerdendir. Mesela, şairin ağırlıklı olarak kullandığı "meded, insaf, dâd, olur mu, gelmez, âh" gibi rediflerle "olur, hoşdur, güzel, mahabbet" gibi rediflerin bizde uyandırdığı heyecan ve düşünce fırtınasının istikametleri farklıdır.

Muhtelif asırlardan seçilen sınırlı sayıdaki dîvânların incelenmesi neticesi öncelikle kafiyede daha ziyade hangi harflerin tercih edildiğini, bütün şairler tarafından tekrar edilen redif kelimeleri, bunun sebeplerini, redif kelimelerin şairlere ve genel ortalamaya göre aynıyle tekrar ediliş oranlarını ifadeye çalışacağız.

Bu değerlendirmeye tabi tutulan Yunus Emre, Şeyhî, Nesimî, Yahya Bey, Necâtî, Ahmed Paşa, Zâtî, Muhibbî, Şemsî Paşa, Hayâlî, Cevrî, Şeyhülislam Yahyâ, Hayretî, Usulî, Nâilî gibi şairlerin dîvânlarının "Gazeliyyât" bölümlerinin tedkiki neticesi şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

Yunus Emre, mevcut harf sisteminin sadece 17'sinde şiir söylemiştir. Bu kafiye düzeninde ۛ (râ) harfi ilk sırayı almakta, ۞ (ye) ve ۟ (mim) bunu takip etmektedir. Yunus'un şiirlerinde redif kelimelerin şiirin tamamında tekrar ediliş oranı % 40'tır.

Şeyhî'nin 21 harfte gazeli mevcut olup, ilk sırayı ۛ (re) harfi almakta, bunu ۞ (ye) ve ۟ (he) harfleri takip etmektedir. Şeyhî'de redif kelimelerin şiirin tamamında tekrar edilme oranı % 67'dir.

Nesimî, mevcut 28 harfin 18'inde gazel söylemiştir. O'nun şiirlerinde de yine ilk sırayı ۛ (re) harfli gazeller almaktadır. Bunu ۞ (nun) ve ۞ (ye) takip etmektedir. Redif kelimelerin tekrar ediliş oranı % 52'dir.

Necâtî'nin sadece ۛ (ha) harfinde gazeli yoktur. Necâtî'nin şiirlerinde ۛ (re) harfli gazeller yine ilk sırayı almaktadır. ۛ (he) ve ۞ (ye) harfli gazeller bu

* Yard. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Necatibey Eğitim Fakültesi.

sırayı takip eder. Dîvân'ında redif kelimelerin gazelin tamamında tekrarı oranı % 65'tir.

Dîvân şiirinin temel duvarlarının yükseldiği XV. asırda yaşayan Ahmed Paşa, bütün harflerde şiir söyleyerek tam bir dîvân ortaya koymuştur. Ahmed Paşa'nın şiirlerinde de ˆ (râ) harfli gazeller çoğunluktadır. Bunu ı (ye) ve ı (mim) harfleri takip etmektedir. O'nun şiirlerindeki redif tekrarlarının % 68 ile değerlendirmeye dahil edilen bütün dîvânlardaki orandan yüksek olduğu dikkati çekmektedir.

Dîvân Edebiyatı'nda en çok şiir yazan şairlerimizden biri de Zâfî'dir. Bütün harflerde şiiri bulunan Zâfî'nin gazellerinde ilk sırayı ˆ (re) harfli gazeller almakta olup, bunu ı (ye) ve ı (he) harfleri takip eder. Redifin aynıyle tekrar ediş oranı ise % 58'dir.

On altıncı yüzyılın büyük sultanı Kanûnî, Dîvân şiirinin en hacimli dîvânına sahip birkaç şairi arasında zikredilir. Mevcut harf sisteminin tamamında şiiri bulunmaktadır. En çok ˆ (re), ı (nun) ve ı (he) harflerinde gazeli bulunmaktadır. Rediflerin şiirde tekrar ediliş oranı % 59'dur.

Bu büyük padişahın yeğeni olan, vezirliği yanında şairliğiyle de dikkat çeken Şemsî Paşa'nın bütün harflerde gazeli mevcut olup, gazellerindeki ağırlık sırası ˆ (re), ı (ye) ve ı (he) harflerindedir. Rediflerin tekrarlanış oranı ise % 56'dır.

İnce hayalleriyle bilinen Hayâlî Bey'in 23 harfte gazeli bulunmaktadır. Bunlardan ˆ (re), ı (ye) ve ı (he) harfli gazeller ilk sıraları almıştır. Redif kelimelerin gazelin bütün beyitlerindeki tekrar ediliş oranı % 54'dür.

Şiirlerinde tasavvufa oldukça geniş yer veren Cevrî, 21 harfte gazel sahibidir. Cevrî Dîvânı'nda ilk sıraları ˆ (re), ı (he) ve ı (ze) harfli şiirler almıştır. Cevrî'de "ze" harfinin ilk üç sıraya girmiş olması diğerlerinden farklı olduğu için dikkat çeker. Diğer şairler, dîvâlarındaki harf nisbetlerinde göre Cevrî kadar bu harfe temayül etmemişlerdir. O'nun gazellerinde redif tekrarı oranı % 67'dir.

Mesleğiyle düşünüldüğünde cesurce şiirlere sahip olan Şeyhülislâm Yahyâ'nın her harften gazeli bulunmaktadır. O'nun gazellerinde ilk sıraları ˆ (re), ı (he) ve ı (ye) harfleri almaktadır. Redif hususundaki oran ise % 53'tür.

25 harfte gazeli bulunan Hayretî'nin temayülü ˆ (re) harfinedir. Bunu ı (mim) ve ı (ye) harfleri takip eder. Hayretî, gazellerinde redif kelimeyi gazelin sonuna kadar tekrar etmeyi sevenlerden birisidir; bu oran, dîvânında % 62 civarındadır.

Hacim itibariyle dar bir dîvân olan Usulî Dîvân'ında 21 harften gazel bulunmaktadır. Adı geçen on beş şair içinde sadeci Usulî, ı (nun) harfiyle en çok gazeli bulunan şairdir. Bu sıralamayı ı (ye) ve ˆ (re) takip etmektedir. Redif hususundaki oran ise % 65'tir.

Sebk-i Hindî'nin XVII. asırdaki en önemli bir temsilcisi olan Nâilî'nin dîvânında 21 harften gazel bulunmaktadır. En çok şiir ر (re)'den olup, bunu ه (he) ve ن (nun) -aynı sayıda- takip etmektedir. Nâilî Dîvânı'ndaki redif kelimelerin gazellerin bütün beyitlerinde tekrar edilmiş oranı % 58'dir.

Bu tabloya göre mezkûr şairlerden Ahmed Paşa, Muhibbî, Zâtî, Şemsî Paşa, Taşlıcalı Yahya, Şeyhülislam Yahya, bütün harflerden gazeli bulunan şairlerdir.

Şairlerin tercih ettiği harflere bakıldığında hemen hepsinde başta ر (re) olmak üzere, ه (ye), ه (he) ve ن (nun) gibi harflerin başı çektikleri dikkate şayandır. Bütün şairlerin dîvânlarını toplayıp, tek bir dîvân yapar ve bu dîvânı da şair sayısına bölersek 670 gazeli bulunan şöyle bir dîvân tablosu ortaya çıkıyor (bkz. T.1): elif-21, be-11, te-12, se-2, cim-4, ha-2, hı-2, dal-9, zel-1, re-150, ze-29, sin-3, şin-13, sad-1, dat-1, tı-1, zı-1, ayın-3, gayn-3, fe-10, kaf-16, kef-43, lam-24, mim-58, nun-73, vav-7, he-82, ye-88 ki bu tabloda da "re, ye ve he" harflerinin 150, 88 ve 82 adetle ilk üç sırayı aldığı görülecektir. Yine adı geçen şairlerin gazellerinde redif kelimeyi tekrar edilmiş oranlarını toplayıp, şair sayısına böldüğümüzde % 58 civarında bir sayı elde ediyoruz ki böylece -tam olmasa da- dîvân şiirinde redif kelimelerin aynıyle tekrar edildiği gazellerin oranı, bütün gazeller içinde % 55-60 arasında yani yarının üstündedir diyebiliriz (Bkz. T.2).

Şairin redif kelimeyi gazelin bütün beyitlerinde tekrar etmesi, bir kelimeye bağlı kalarak, değişik hayal cephelerini zorlaması demektir. Bu durum, tahayyül cephesinden bakılınca oldukça güçtür. Buna mukabil redif kelimeye bağlı kalmadan kafiyeyi teşkil edecek kelimelerle düzeni sağlamak nisbeten kolaydır. Lâkin burada da kelime hazinesinin zenginliği ve kültür birikiminin ağırlığı gerekli bir husustur. Şairleri değerlendirirken böyle bir pencereden de bakmak gerekir kanaatindeyiz.

Bu tedkîkimiz neticesi şairlerin hemen hepsinin kullandığı redif kelimeleri harf sistemine göre verelim:

ا : peydâ, bana, sana, aşinâ; ب : acerb, sebeb, olup, görüp; ت : dost, akıbet, mest; ث : bahs, bais, el-gıyas, abes; ج : genc, geç, güç, hîç; ح : kadeh, ferah; خ : telh, çarh, ruh; د : meded, dad; ذ : lezîz; ر : haber, ver, geçer, gelür, gözler, tutar, ister; ز : olmaz, biz, istemez, girmez; س : heves, nefes; ش : olmuş, eylemiş, hoş; ص : halâs; ض : arz, garaz; ط : hatt; ظ : hazz; ع : şem'; غ : bâğ, çerâğ; ف : zülf, saf; ق : ışk, yok, ancak, şevk, bak; ك : gerek, senün, eyledün, felek; ل : gül, degül, gel, dil, gönül, ol; م : itdüm, oldum, eyledüm, benüm, idelüm; ن : sen, ben, eylerin, olmasun, eyleyen, isteyen, sakın; و : bu, su, ko, serv; ه : eyle, bize, getüre, olsa, gele, lâle, benefşe, şikeste, yine; ی : gibi, eyledi, beni, gayrı, itdi, kâşki, düşdi, dahı.

Bu harflerde çok gazel yazılmasının sebeplerini şöyle izah edebiliriz:

Mesela, "re" harfiyle yazılan şiirlerin başta gelmesinin sebebi olarak, "-dur, -durur" bildirme ekinin (gelmiş-dür), çekim eklerinin muhtelif zamanlarının (çek-

er, yak-dı-lar, ol-u-r), çoğul eklerinin (yasemen-ler, bî-vefâ-lar) ya'ni hal ve çekim eklerinin bu harfe uygunluk arzetmesini gerekçe göstermek mümkündür.

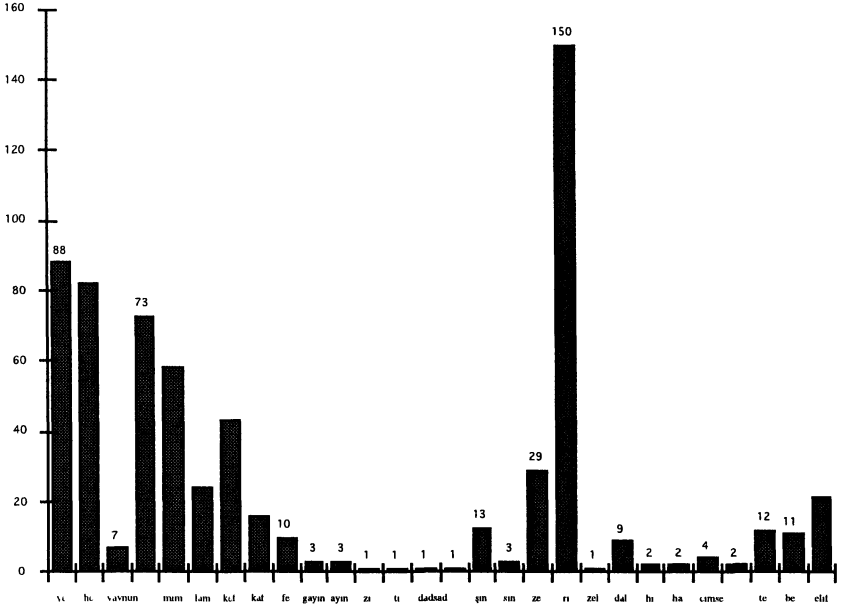
Yine tercihte ikinci sırada bulunan "ye" harfinin avantajlarından bazıları şunlardır: çekim ekindeki işlerliği (rûz idi, düş-di), akkuzatif (belirtme) ekine uygunluğu (pîrehen-i, geydi), soru ekinin kullanımı (gelmez mi), genitif (ilgi) ekinin durumu (uyhu-sı, mâh-ı) ve "gibi" edatının bu harfle biter olması sebebiyle "ye" harfi, diğer harflerin içinde tercih şansına sahip olmuştur.

Üçüncü sırada yer alan "he" harfinin avantajları ise şunlardır: Datif ekinin yapısı (sîneye, üstine) gereği, "ile" edatının durumu (rakîb ile), lokatif (bulunma) ekinin (bâzâr-da) yapısı, "yine" zarfının şiiirdeki işlerliği, çekim eklerinin kullanımını -bilhassa istek kipi- (gel-e, kıl-a) ve bunların yanında "he" harfiyle biten (lâle, benefşe, gonca) gibi çiçek isimlerinin redif olarak sıkça kullanılır oluşu, bu harfin tercih edilmesinde mühim rol oynamaktadır.

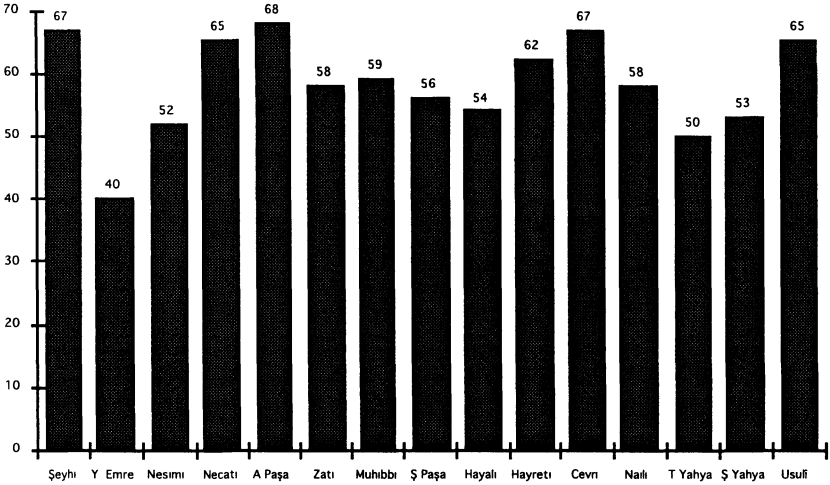
Bu tercihlerin nedenlerini kısaca ifade ettikten sonra, pek tercih edilmeyenleri ve bunun nedenlerini izaha çalışalım: Rediflerin umumî manzarasına baktığımızda ث, ح, خ, ص, ض, ط, ظ, ع ve غ harflerinin kullarımdaki kısırlığını görüyoruz. Bunun sebebi ise bu harflerin yukarıda ifade ettiğimiz avantajlara sahip olmamaları, sadece mezkûr harflerle biten sınırlı sayıdaki kelimelerle redif yapılabilmeleridir.

Mesela; ث harfi ile biten "bahs, bâ'is, abes", ح harfi ile "kadeh, ferah", خ harfi ile "telh, çarh, ruh", ز ile "lezîz", ص ile "halâs", ض ile "arz, garaz", ط ile "hatt", ظ ile "hazz", ع ile "şem", غ harfi ile de "bâg, çerâg" gibi kelimelerin redif olarak kullanılabilmeleri söz konusudur.

(Yunus Emre, her ne kadar halk edebiyatı içinde değerlendiriliyor olsa da, dîvân geleneğine uyması ve bunun ilk temsilcilerinden olması sebebiyle incelemeye dahil edilmiştir).

Tablo 1 : Harf tekrarı

Tablo 2: Redif tekrarı

İNCELENEN DİVANLAR

1. Ak, Doç. Dr. Coşkun, *Muhibbî Dîvânı*, Kültür Bak. Yay. Ank. 1987.
2. AKKAYA, Dr. Mehmet, *Şemsî Paşa Dîvânı*, İnceleme-Metin, (Basılmamış Doktora tezi), İst. Üniv. Sos. Bil. Ens. 1992.
3. AYAN, Doç. Dr. Hüseyin, *Cevrî Dîvânı*, Atatürk Üniv. Yay. Erzurum. 1981.
4. AYAN, Doç. Dr. Hüseyin, *Nesîmî Dîvânı*, Akçağ Yay. Ankara. 1990.
5. BAYRAKTUTAN, Dr. Lütfi, *Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı*, (Basılmamış Doktora tezi), Atatürk Üniv. Sos. Bil. Ens. Erzurum. 1985.
6. ÇAVUŞOĞLU, Dr. Mehmed - M. Ali Tanyeri, *Hayreî Dîvânı*, İst. 1981.
7. ÇAVUŞOĞLU, Dr. Mehmed, *Yahyâ Bey Dîvânı*, İstanbul. 1977.
8. İPEKTEN, Dr. Halûk, *Naîlî Dîvânı*, İstanbul. 1970.
9. İSEN, Doç. Dr. Mustafa, *Usûlî Dîvânı*, Akçağ Yay. Ankara. 1990.
10. İSEN, Doç. Dr. Mustafa - Doç. Dr. Cemâl Kurnaz, *Şeyhî Dîvânı*, Akçağ. Ankara 1990.
11. TARLAN, Prof. Dr. A. Nihad, *Ahmed Paşa Dîvânı*, İstanbul. 1966.
12. TARLAN, Prof. Dr. A. Nihad, *Hayâlî Dîvânı*, Akçağ Yay. Ankara. 1992.
13. TARLAN, Prof. Dr. A. Nihad, *Necâtî Bey Dîvânı*, Akçağ Yay. Ankara. 1992.
14. TARLAN, Prof. Dr. A. Nihad, *Zâtî Dîvânı*, İstanbul. 1967.
15. TATÇI, Dr. Mustafa, *Yunus Emre Dîvânı*, Kültür Bak. Yay. Ankara 1991.